

internal republican migration. The article brings the idea that Ukraine was one of the centers of accumulation of immigration flows in the Soviet Union, and because of this fact the multicultural Ukrainian SSR society, which constituted basically of the Ukrainians, gradually turned into bi-national, where Ukrainian majority coexisted along with continuously growing Russian minority. The main task of migration, which was run by the Soviet government was the assimilation, denationalization and the russification of the Ukrainian people which was hidden by slogans of rapprochement of nations.

Key words: demography, titular nation, Ukrainians, migration, assimilation.

УДК 94(477.7)«198/199»

Володимир Михайлов

ОСЕРЕДКИ ТОВАРИСТВА «МЕМОРИАЛ» НА ПІВДНІ УКРАЇНИ НАПРИКІНЦІ 1980-Х – 1991 РР.

У статті на основі документів державних архівів та матеріалів періодичних видань України, розглядається проблематика діяльності неформальних громадських організацій з ліквідації «білих плям» національної історії. Розкрито процес становлення та функціонування історико-просвітницького товариства «Меморіал» в Південній Україні у другій половині 1980-х – 1991 рр.. Визначено внесок товариства «Меморіал» у формуванні українського демократичного руху напередодні розпаду СРСР і утворення незалежної України.

Ключові слова: неформальний рух; товариство «Меморіал»; історико-просвітницька діяльність; процес реабілітації; Південна Україна.

Відновлення та збереження історичної пам'яті народу є головною складовою формування національної ідентичності. Відродження національної історії створює відчуття гідності, єдності і спорідненості серед громадян. Лібералізація суспільно-політичного життя в УРСР у другій половині 80-х рр. ХХ ст. спричинила появу цілою низки неформальних громадських груп антикомуністичної спрямованості. Серед неурядових об'єднань, що стояли в авангарді національного відродження України безумовно виділяється історико-просвітницьке товариство «Меморіал».

Культурне відродження та створення української державності не можливе без формування національної свідомості та повернення історичної пам'яті народу. Суть процесу відновлення історичної пам'яті полягала у поверненні забутих імен, розкритті для вивчення раніше заборонених тем та розгортанні широких дискусій навколо історичних проблем. Процес ліквідації «білих плям» національної історії швидко набуває суспільно-політичного змісту та використовується як засіб боротьби проти тоталітарного комуністичного режиму.

Діяльність всеукраїнського товариства «Меморіал» відображена у рамках досліджень національно-демократичного руху та неформальних громадських організацій у працях вітчизняних істориків О. Бойка [1], О. Горбачової [2], А. Камінського [3], К. Левчука [4] та ін. Проте, в сучасній українській історіографії спостерігається певний вакуум дослідження вказаної проблеми на регіональному рівні. Зокрема, діяльність осередків «Меморіалу» на Півдні України, залишається маловідомим явищем. На цьому тлі слід виділити монографію Ф. Турченка [5], присвячену неформальному, опозиційному руху в Запорізькій області.

Всебічний аналіз зазначеної проблеми дасть можливість розкрити причини та наслідки демократичної трансформації суспільства, з'ясувати внесок громадських організацій у становленні української державності, визначити регіональну специфіку національного відродження України.

Джерельна база статті складається з документів Центрального державного архіву громадських об'єднань України та державних архівів в Одеській і Херсонській областях; матеріалів радянської преси півдня України, а також самвидавних газет.

Метою статті є визначення форм і методів діяльності історико-просвітницького товариства «Меморіал» та з'ясування його ролі у процесах національно-культурного відродження на Півдні України наприкінці 1980-х – 1991 рр.

У процесі громадських дискусій початкового етапу перебудови з приводу ліквідації «білих плям» історії, визріла ідея створення історико-просвітницького товариства «Меморіал». Особливої актуальності ідея набула на межі 1987–1988 рр., коли активізувався процес реабілітації безпідставно репресованих.

Всеукраїнська установча конференція добровільного історико-просвітницького товариства «Меморіал» відбулася 4 березня 1989 р. в Києві у республіканському Будинку кінематографістів. Її організаторами виступили Спілки письменників, художників, архітекторів, кінематографістів, театральних діячів України, газета «Літературна Україна» та інші організації. У конференції брали

участь 700 осіб, які представляли усі області республіки [6, арк. 37]. На конференції затверджено статут організації. В першу чергу, за статутом, її діяльність скеровувалася на «процеси розвитку демократії в Україні та ліквідацію наслідків тоталітаризму у всіх сферах суспільного життя шляхом відтворення історичної справедливості» [7, с. 3].

У резолюціях, прийнятих на конференції, вказувалося на нагальну необхідність розпочати розслідування дій учасників масових репресій в Україні від 20-х – до 80-х рр. ХХ ст.; розкрити архіви НКВС, Міністерства держбезпеки, КДБ; визнати незаконними сфабриковані процеси над так званою «Спілкою визволення України», діячами культури, діями влади, скерованими на знищення української інтелігенції; ліквідації топонімів з прізвищами осіб, які зганьбили себе своєю причетністю до масових репресій; спорудження пам'ятників жертвам голоду 1932–1933 рр. та ін. [8, с. 49].

У доповіді секретаря ЦК КПУ С. Гуренка в серпні 1989 р. на нараді перших секретарів обкомів, міськкомів і райкомів партії відзначалося, що «політизація різноманітних об'єднань відбувається у коротші терміни, а деякі з них, зокрема «Меморіал», вже на установчих конференціях заявляють про свою готовність вступити у політичну боротьбу» [9, арк. 34–57]. За короткий проміжок часу товариство вже мало в республіці розгалужену систему обласних та міських відділень. У Південній Україні найбільш значимими стали осередки в обласних центрах – Одесі, Херсоні, Миколаєві, а також в місті Мелітополі Запорізької області.

У руслі відродження національної пам'яті діяло Одеське історико-просвітницьке товариство «Меморіал», установча конференція якого відбулася 10 червня 1989 р. [10, с. 3]. На зборах прийнято статут та затверджено програму діяльності організації. Товариство ставило за мету відновлення історичної правди, увічнення пам'яті жертв репресій, повну ліквідацію проявів тоталітаризму в усіх сферах громадського життя, аналіз міфів суспільної свідомості, рух до демократії, утвердження гуманістичних принципів і загальнолюдських цінностей, формування громадянського суспільства та правової держави. Вихідним політичним принципом Одеського «Меморіалу» проголошувався примат моральних норм перед політичними інтересами [11, с. 2].

На звітно-виборчій конференції «Меморіалу», що відбулася у вересні 1990 р., при обговоренні програми, стався розкол. Частина делегатів під керівництвом В. Цимбалюка залишила засідання. Так в Одесі почало діяти два товариства «Меморіал» [12, с. 2]. Офіційно добровільне товариство «Меморіал» прийняло статус міського після реєстрації Одеською міськрадою народних депутатів. Прихильники В. Цимбалюка стали Одеським відділенням Всеукраїнського республіканського історико-просвітницького товариства «Меморіал» ім. В. Стуса. Різниця між двома організаціями полягала у характері діяльності та кінцевій меті. Якщо міське товариство залишилося на засадах правозахисної та просвітницької діяльності, то Одеське республіканське відділення «Меморіалу», перебуваючи на одній ідейній платформі з Народним рухом України, ставило перед собою політичні завдання [13, с. 2].

Одеським обласним товариством «Меморіал» постійно велися пошуки місць поховань жертв репресій. Зокрема, на Другому християнському цвинтарі м. Одеси виявлено 70 людських залишків, з характерними ознаками розстрілу – кульовими отворами в черепі [14, с. 1].

Активна діяльність Одеського «Меморіалу» з відновлення історичної правди відіграла значну роль у процесі реабілітації жертв радянських репресій. Так, згідно з наказом Президії Верховної Ради СРСР щодо осіб, незаконно засуджених у 30-х – на початку 50-х рр. ХХ ст., в Одеській області упродовж липня 1988 р. – до 1 липня 1991р. реабілітовано 8906 осіб [15, арк. 46].

Важливим елементом діяльності «Меморіалу» була просвітницька робота з місцевим населенням. На базі Одеської міської бібліотеки № 25 створено базовий бібліотечний фонд «Меморіалу». Розроблено повний каталог тематичних публікацій «Меморіалу» з питань сталінських репресій, тоталітаризму, ідеологічних міфів, правозахисного руху тощо [16, с. 3]. Активісти одеського «Меморіалу» провели благодійну акцію, в ході якої, колишні в'язні таборів безкоштовно отримали колись крамольну книгу О. Солженіцина «Архипелаг ГУЛАГ» [17, с. 3].

При товаристві «Меморіал» організовано об'єднання «Остарбайтер», яке надавало допомогу жертвам фашистської окупації. Відділення займалося пошуком необхідної інформації, архівних документів, оформленням запитів для отримання матеріальної компенсації особами, вивезеним на примусові роботи до Німеччини [18, с. 3]. Спільно з «Товариством єврейської культури» відкрито пам'ятний знак на місці розстрілу 25 тисяч єврейського населення Одеси фашистами часів Другої світової війни [19, с. 3].

Масштабним проектом Одеського «Меморіалу» став «Тиждень совісті», присвячений 70-ій річниці від дня народження академіка А. Сахарова. Акція проходила в травні 1991р. і передбачала широку культурно-просвітницьку та благодійну програму. Перший блок програми складався з тематичних виставок. Мешканцям Одеси були запропоновані матеріали про репресії в радянській державі. Унікальною була виставка «Самвидав» – творів всіх видів і жанрів, заборонених свого часу. В експозиції «Конфіскована колекція» представлено роботи одеських художників-

авангардистів 60–70-х рр. ХХ ст.. Працівники історико-краєзнавчого музею підготували експозицію із залишків музею «Степова Україна», репресованого у 1930-ті рр. Музей морського флоту надав документальні матеріали про репресії в Чорноморському морському пароплаванні. Кінематографічний блок програми складався з ретроспективи А. Тарковського, С. Параджанова, В. Абдрашитова. Показані кінострічки Т. Абуладзе, К. Муратової, Е. Шенгелая. Літературна частина заходу передбачала творчі зустрічі з «неофіційними» поетами Одеси [20, с. 2].

Установча конференція зі створення Херсонського обласного товариства «Меморіал» відбулася 21 жовтня 1989 р. [21, арк. 1–11]. Головним напрямком роботи якого було відновлення історичної правди та увічнення пам'яті жертв тоталітарного свавілля, що чинилися радянськими репресивними органами упродовж 30-х – початку 50-х рр. ХХ ст.

Першими кроками діяльності товариства стали звернення через публікації статей у пресі до громадськості з проханням відгукнутися осіб, які постраждали від репресій, їх родичів або тих, хто знав про місця розстрілів і поховань на Херсонщині. Як наслідок, оргкомітет «Меморіалу» розпочав отримувати листи-свідчення про репресії сталінських часів [22, с.4]. Завдяки співпраці з місцевим населенням, до кінця 1990 р. вдалося виявити 5 місць розстрілів і поховань жертв тоталітарних репресій в межах Херсону [21, арк. 103]. Варто відзначити, що дослідники «Меморіалу» підходили до справи досить обережно і виважено, уникали необґрунтованих тверджень, робили висновки тільки на підставі реальних фактів. Так, за різноманітними легендами та усними повідомленнями, невеличку ділянку біля колишнього пивзаводу Херсона псевдоочевидці подій зарахували до числа місць сталінських репресій. Розслідування активістами «Меморіалу» показало, що для таких припущень немає жодних підстав. По-перше, встановлено, що з 1276 розстріляних було 90 дітей віком до 14 років. Як відомо, до вищої міри засуджували, тільки повнолітніх осіб. По-друге, набої, якими вони були вбиті, виявилися німецькими [21, арк. 21].

У червні 1990 р. відбувся «круглий стіл», за участю начальника УКДБ Херсонської області генерал-майора Ю. Тараненка, секретаря парткому В. Ковалю, активу товариства «Меморіал» – Л. Плешковської, А. Вірлича, Т. Мартинової та журналістів місцевих ЗМІ. Зустріч проходила у приміщенні обласного УКДБ. Присутні вперше отримали можливість побачити засекречені документи судових справ, за допомогою яких встановлювалися імена репресованих. В майбутньому саме архівні матеріали КДБ повинні дати можливість відкрити приховані сторінки радянської історії 30-х – початку 50-х рр. ХХ ст. За ініціативи представників «Меморіалу» ухвалено рішення про створення спільно з співробітниками КДБ спільної дослідницької групи з питань реабілітації жертв репресій та пошуку «херсонців-остарбайтерів» для отримання ними компенсації від уряду ФРН [21, арк. 28–31].

За повідомленням Херсонського УКДБ до червня 1990 р. в області реабілітовано 9632 особи [23, с. 4]. Враховуючи масовість жертв сталінського терору на Херсонщині, члени «Меморіалу» неодноразово порушували питання про необхідність спорудження монументу з метою увічнення пам'яті постраждалих людей від репресій [21, арк. 19].

Досить плідною була діяльність Мелітопольського товариства «Меморіал», створеного в грудні 1989 р. Головою організації обрано Героя Радянського Союзу, генерал-майора авіації у відставці М. Опришка. До керівного складу увійшли також представник міськкому комсомолу Л. Власенкова і працівник міськвійськкомату А. Корнеєв. Вдалий підбір керівництва на деякий час захистив товариство від нападок з боку партійних органів. Але незабаром ситуація змінилася, «Меморіал» очолив колективний орган, що складався з трьох співголів: доцента Мелітопольського педінституту, кандидата біологічних наук С. Воловника, викладача Мелітопольського інституту сільського господарства М. Кумока, та молодшого наукового співробітника Мелітопольського міського краєзнавчого музею В. Тимофієва. На установчій конференції сформовані головні мети діяльності історико-просвітницького товариства «Меморіал» в Мелітополі: «...Содействие полной и окончательной ликвидации сталинизма во всех сферах общественной жизни, создание действенных гарантий необратимости процесса демократизации, утверждения гуманности и адекватного исторического самосознания народа» [24, с. 1].

Упродовж 1990 – початку 1991 рр. товариство видавало інформаційний бюлетень під назвою «Мелітополь. Меморіал» тиражем кілька сотень екземплярів, що поширювалося серед жителів міста і району. Всього вийшло 12 випусків, надрукованих російською мовою. Редактором видання був Ю. Корнієнко. У першому випуску бюлетеня «Мелітополь. Меморіал» у січні 1990 р. опубліковано програмні документи товариства, започатковано рубрику «Реабілітовані», у якій публікувалися списки жертв сталінських репресій на Мелітопольщині [25, с. 2]. Значну увагу в інформаційному віснику приділено «білим плямам» радянської історії, зокрема військовій тематиці. Четвертий випуск бюлетеня присвячувався подіям Другої світової війни. Висловлено думку, що репресії проти керівного складу армії напередодні війни, призвели до величезних жертв населення в майбутньому. «...Якби не страшний 37-ий рік, не було б страшного літа 41-го року» – зазначалося

в публікації [26, с. 1]. Окремий спецвипуск присвячено дослідженню причин та жахливих реалій голоду 1932–1933 рр. в Україні. Наводяться спогади очевидців – мешканців сіл Мелітопольського району, які переконливо свідчать про штучний характер голоду, відповідальність тодішньої влади за його організацію [27, с. 2]. У липневому випуску бюлетеня зазначалося, що масовий терор був би неможливий без кривавих виконавців на місцях. У центральній статті номера під назвою «Палач» висвітлено кар'єрний шлях уродженця Мелітополя, полковника держбезпеки Б. Родоса [28, с. 1,2].

Автори інформаційного вісника не оминули увагою «кримсько-татарське питання», яке у ті часи набуло особливої актуальності у зв'язку з боротьбою корінного народу за повернення до Криму. У жовтневому спецвипуску подавалися матеріали про депортацію кримських татар до Середньої Азії [29, с. 1, 2]. На сторінках бюлетеня оприлюднювалася інформація стосовно радянських концтаборів і, зокрема, Івдельлагу, що розташовувався на Північному Уралі. Згідно з даними «Меморіалу» в таборі відбувала покарання група репресованих мешканців Мелітополя [30, с. 1,2].

Завдяки історико-просвітницькій та видавничій діяльності Мелітопольський «Меморіал» став загальновідомою місцевою організацією і користувався авторитетом у мешканців міста. В жовтні 1990 р. спільно з місцевим Рухом було проведено мітинг-реквієм присвяченому пам'яті жертв політичних репресій. Громадську акцію було проведено на площі біля дома культури «Жовтень» за присутності двохсот осіб. На мітингу виступали представники від місцевих громадських організацій Товариства української мови ім. Т. Г. Шевченка, товариства кримсько-татарського населення «Крим», мелітопольського Руху. Говорили не тільки про репресії сталінських часів, але і про методи, які радянська влада використовувала у епоху «застою» проти інакодумців, намагаючись ізолювати їх від суспільства. Головним мотив виступів можна звести до однієї тези: «...потрібно зробити все, щоб жахливе минуле не могло повторитися. Досить жертв і втрат, досить крові і сліз!» [31, с. 1].

19 січня 1991 р. в лекційному залі краєзнавчого музею Мелітополя підведено підсумки роботи мелітопольського «Меморіалу». Учасниками звітної конференції стали члени товариства, реабілітовані громадяни та члени їх сімей, депутати міськради, відповідальні працівники міськвиконкому. Основним напрямком діяльності організації було з'ясування масштабів репресій на Мелітопольщині в 20–50-ті рр. ХХ ст. та конкретна допомога реабілітованим і членам їх сімей. Завдяки постійній увазі до роботи «Меморіалу» з боку засобів масової інформації, до товариства зверталися по допомогу громадяни, поповнювався інформаційний банк. На сторінках газети «Серп і молот» неодноразово з'являлися публікації про мелітопольців під рубриками «Меморіал» у пошуку», «Повернути добрі імена». Члени товариства надавали допомогу у з'ясуванні дійсних обставин смерті репресованих осіб близьким та родичам загиблих. При безпосередній участі «Меморіалу» було порушено питання про пільги для вдів реабілітованих. Зібрано коштів від добровільних пожертвувань на суму 2 тис. 672 крб. 18 коп. [32, с. 3].

У Миколаєві функціонувала ініціативна група зі створення місцевої філії товариства «Меморіал». Активісти об'єднання В. Ніколаєв, Ю. Зайцев, В. Пучков, Л. Філонов займалися підготовкою обласної установчої конференції. Щомісяця в редакції «Південної Правди» проходили збори членів оргкомітету «Меморіалу» [33, с. 3].

14 квітня 1990 р. відбулася установча конференція Миколаївської обласної організації добровільного товариства «Меморіал». Збори проходили у приміщенні дитячої музичної школи № 1, на яких було присутні близько 100 осіб. Конференція обрала громадську раду обласної організації «Меморіалу» у складі 21 особи і робочу групу з 7 осіб. Головою обласної організації «Меморіалу» обрано Ю. Зайцева, заступником голови – В. Ніколаєва. Конференція обговорила і прийняла положення про обласну організацію, резолюцію і звернення до громадськості області. «Народ, що складається з людей, які вільно, сміливо, незалежно думають, – говориться, зокрема, у зверненні, – не допустить повторення минулого... Усі разом, спільними зусиллями утверджуватимемо в нашому суспільстві принципи демократії, справедливості, гласності і справжнього народовладдя» [34, с. 2].

Активістами миколаївського «Меморіалу» організовано виставку «Суднобудівники і моряки – жертви сталінських репресій», яка відбулася в дні святкування 200-річчя Миколаєва в музеї суднобудування і флоту. В експозиції зібрано дані про миколаївців, які постраждали в роки репресій: фотографії, документи, листи, особисті речі, матеріали преси [35, с. 3].

До діяльності товариства намагалися залучити молодь. УВ Будинку політосвіти обкому партії організовано зустріч зі старшокласниками. Перед школярами виступили ті, хто на власній долі відчув, що таке культ особи – миколаївський корабел С. Бондаревський, який близько двох десятків років у в'язницях і засланні, К. Горбуненко – вдова загиблого у ежовських катівнях Павла Бородаєва, секретаря парткому заводу імені 61 комунара, Я. Рубінова – педагог, батька якої, простого залізничника без підстав заарештували і невдовзі розстріляли як «ворога народу» [33, с.3].

Щомісяця у редакції «Південної Правди» відбуваються збори активістів «Меморіалу». Одним з гостей зборів ініціативної групи «Меморіалу» став М. Сенчин – директор «Музею пам'яті» із

с. Куйбишівка Єланецького району. Директор музею повідомив, що в ході досліджень із вивчення трагічних сторінок історії Куйбишівки, сільські краєзнавці встановили 36 імен земляків, які постраждали в роки культу особи [35, с. 3].

Отже, товариство «Меморіал» відіграло важливу роль у пробудженні національної свідомості українців. Магістральним напрямком роботи товариства «Меморіал» у Південній Україні було відновлення історичної правди і увічнення пам'яті жертв тоталітарного беззаконня, що здійснювалося радянськими репресивними органами впродовж 30-х – початку 50-х рр. ХХ ст.

Важливими практичними результатами діяльності південноукраїнських філій «Меморіалу» стало видавництво друкованих самвидавних газет, створення тематичних бібліотечних фондів, проведення культурно-масових заходів, творчих вечорів, художніх виставок тощо. Проведення широких громадських акцій на вшанування жертв радянського беззаконня сприяло формуванню антикомуністичної спрямованості опозиційного руху.

Діяльність організації відбувалася в контексті відновлення історичної правди, вшанування пам'яті жертв сталінських репресій, ліквідації проявів тоталітаризму у всіх сферах суспільного життя та скасуванні міфів громадської свідомості. Ставши ідеологічним опонентом комуністичної партії, активісти «Меморіалу» прорвали блокаду тоталітарної системи, змогли оприлюднити раніше невідому та заборонену інформацію з питань української культури та історії.

Список використаних джерел

1. Бойко О. Д. Україна 1985–1991: основні тенденції суспільно-політичного розвитку / О. Д. Бойко. – К.: ІПЕНД, 2000. – 322 с.
2. Горбачова О. С. Громадські організації в Україні другої половини 80-х – початку 90-х рр. ХХ ст.: процес становлення та розвитку: дис. ... канд. іст. наук: 07.00.01 / Горбачова Ольга Сергіївна. – К., 2008. – 218 с.
3. Камінський А. На перехідному етапі. «Гласність», «перебудова» і «демократизація» на Україні / А. Камінський. – Мюнхен: Український вільний університет, 1990. – 622 с.
4. Левчук К. І. Створення та діяльність громадських організацій в умовах трансформацій українського суспільства (1985–1996 рр.): автореф. дис. на здобуття наук. ступеня докт. іст. наук: спец. 07.00.01 «Історія України» / К. І. Левчук. – К, 2010. – 32 с.
5. Турченко Ф. Г. Запоріжжя на шляху до себе... (Минуле і сучасність в документах та свідченнях учасників подій) / Ф. Г. Турченко. – Запоріжжя: Просвіта, 2009. – 368 с.
6. Центральний державний архів громадських об'єднань України (далі – ЦДАГО України), ф. 1, оп. 32, спр. 2658.
7. Статут Українського добровільного культурно-просвітницького правозахисного благодійного товариства «Меморіал» ім. В. Стуса. – К., 1989. – 9 с.
8. Бойко О. Д. Предтеча Руху: неформальні організації як фактор громадсько-політичного життя України у період перебудови / О. Д. Бойко // Людина і політика. – 2001. – № 1. – С. 44–57.
9. ЦДАГО України, ф. 1, оп. 32, спр. 2532.
10. Кобринская С. «Мемориал»: вчера и сегодня / С. Кобринская // Знамя коммунизма. – 3 октября 1990.
11. «Меморіал» готується до конференції // Чорноморська комуна. – 1991. – 29 жовтня.
12. Сирота В. О. Чи розколовся Одеський «Меморіал» / В. О. Сирота // Чорноморська комуна. – 5 жовтня 1990.
13. Уточним названня // Вечерня Одесса. – 28 мая 1992.
14. Григоренко Л. Между молотом и наковальней // Вечерня Одесса. – 24 августа 1991.
15. Держархів Одеської обл., ф. П-11, оп. 153, спр. 26.
16. Воробей В. «Мемориал» приходит в библиотеку / В. Воробей // Вечерня Одесса. – 22 января 1991.
17. Ковальчук Л. Программа завершена – работа продолжается / Л. Ковальчук // Знамя коммунизма. – 13 июня 1991.
18. Иванова Р. Определение позиции / Р. Иванова // Вечерня Одесса. – 9 февраля 1991.
19. Окс В. Ничто не забыто / В. Окс // Вечерня Одесса. – 4 апреля 1990.
20. Неделя совести // Вечерня Одесса. – 11 мая 1991. – С. 2.
21. Держархів Херсонської обл., ф. Р-3378, оп. 4, спр. 161.
22. Вірлич А. Е. Пам'ять зобов'язує / А. Е. Вірлич // Наддніпрянська Правда. – 5 жовтня 1989.
23. Глигач В. Це потрібно живим / В. Глигач // Наддніпрянська Правда. – 13 червня 1990.
24. Програмное обращение к жителям города // Мелитополь. Мемориал. – 1990. – № 1. – Январь.
25. Реабилитированы // Мелитополь. Мемориал. – 1990. – № 1. – Январь.
26. Цифры и факты // Мелитополь. Мемориал. – 1990. – № 4. – Май.
27. Пришел голод // Мелитополь. Мемориал. – 1990. – № 5–6 (Спецвыпуск). – Май-июнь.
28. Авдеенко С. Палач / С. Авдеенко // Мелитополь. Мемориал. – 1990. – № 7. – Июль.
29. Операция выселение // Мелитополь. Мемориал. – 1990. – № 8 (Спецвыпуск). – Октябрь.
30. Навроцкий Ю. А. Ивдельлаг / Ю. Навроцкий // Мелитополь. Мемориал. – 1991. – № 10–12. – Январь-март (Спецвыпуск).
31. Тимофеев В. Чтобы не повторилось... / В. Тимофеев // Мелитополь. Мемориал. – 1990. – № 9. – Ноябрь.
32. Тимофієв В. Конференція товариства «Меморіал» / В. Тимофієв // Серп і молот. – 30 січня 1991.
33. Меморіал совісті // Південна Правда. – 12 січня 1990.
34. «Меморіал» засновано // Південна Правда. – 25 квітня 1990.
35. Хроніка «Меморіалу» // Південна Правда. – 27 вересня 1989.

Владимир Михайлов

ЯЧЕЙКИ ОБЩЕСТВА «МЕМОРИАЛ» В ЮЖНОЙ УКРАИНЕ В КОНЦЕ 1980-Х – 1991 ГГ.

В статье на основе документов государственных архивов и материалов периодических изданий Украины рассматривается деятельность неформальных общественных организаций по ликвидации «белых пятен» национальной истории. Раскрыт процесс становления и функционирования историко-просветительского общества «Мемориал» в Южной Украине во второй половине 1980-х – начале 1990-х гг. Определен вклад общества «Мемориал» в формирование украинского демократического движения накануне распада СССР и образования независимой Украины.

Ключевые слова: неформальное движение, общество «Мемориал», историко-просветительская деятельность, процесс реабилитации, Южная Украина.

Volodymyr Mihaylov

CELLS OF SOCIETY «MEMORIAL» IN THE SOUTHERN UKRAINE AT THE END OF 1980S – 1991

The article, basing on the Ukrainian state archives documents and periodicals materials, considers informal public organizations activity on blank spots liquidation in the national history. The process of the historical-enlightening society «Memoria»l formation and functioning in Southern Ukraine in the second half of the 1980s – at the beginning of the 1990s is revealed. The contribution of the society «Memoria»l to the formation of the Ukrainian democratic movement on the eve of the USSR collapse and the formation of independent Ukraine is determined.

Key words: informal movement; society «Memorial», historical-enlightening activity, process of rehabilitation, Southern Ukraine.

УДК 94:328.1 (477) «1990/2010»

Юрій Бобровнік

ІСТОРІЯ СТАНОВЛЕННЯ ТА РОЗВИТКУ ВЕРХОВНОЇ РАДИ УКРАЇНИ (1990–2010 РР.)

У статті висвітлено історію становлення та розвитку Верховної Ради незалежної України. Автором запропоновані умовні етапи інституційного розвитку українського парламенту в обраний період.

Ключові слова: Україна, Верховна Рада УРСР, парламент, Верховна Рада України.

Рівень розвитку парламентаризму в державі свідчить про якість демократичних процесів країни. Верховна Рада незалежної України – це вищий законодавчий орган, безпосередній спадкоємець Верховної Ради УРСР. Упродовж зазначених років він неодноразово виступав центром політичного життя України, саме у стінах парламенту виникали політичні кризи та неодноразово визначався вектор розвитку держави.

Розуміння процесу еволюції як структури, так і повноважень парламенту є важливим фактором при оцінці місця й ролі Верховної Ради в розбудові української державності. Відсутність комплексних досліджень, що висвітлюють історію становлення та розвитку парламенту в контексті трансформаційних перетворень в Україні 1990-х рр. – початку ХХІ ст. і визначають актуальність дослідження.

Мета статті – висвітлити історію становлення та розвитку Верховної Ради незалежної України.

Завдання дослідження: з'ясувати історіографію проблеми, висвітлити перехід від Верховної Ради УРСР до вищого законодавчого органу незалежної України, визначити етапи становлення та розвитку українського парламенту.

Дослідженням процесу утворення та реорганізації державних органів влади, зокрема українського парламенту в Україні займалася Н. Дроботенко. Так, автором розглянуто окремі аспекти перетворення Верховної Ради УРСР у Верховної Ради України (далі – ВРУ) в контексті розподілу та боротьби за повноваження між різними органами влади [8]. О. Бойко в контексті суспільно-політичних трансформацій в Україні спробував висвітлити роль ВРУ РСР у процесі виборення та утвердження незалежності України [4]. Важливо відзначити дисертаційне дослідження П. Сацького, у якому науковець фрагментарно розкрив роль українського парламенту